

Шевцова Л. С. Українознавчі концепти спадщини
В.Сухомлинського. – Житомир, 2009. – С.59-65

Використання етнографічного матеріалу на уроках української мови

Відродження духовного життя народу спирається на традиції й звичаї, властиві певній місцевості. Наша освіта ставить за мету якомога глибше їх використати. Одним з найкращих засобів для цього є уроки рідної мови.

Прагнення до ефективності у процесі оволодіння мовним матеріалом вимагає від учителя застосування активізувальних форм навчальної діяльності, що підвищують продуктивність праці учнів. До них відносимо види завдань, що зацікавлюють учнів, зближують процес навчання з життям, показують практичне застосування набутих знань. Поряд з традиційним для школи імітаційним методом засвоєння мовного матеріалу великого значення набуває метод моделювання висловлювання. Він реалізується в ситуативних завданнях, що ґрунтуються на залежності висловлювання та його мовленнєвого оформлення від мовленнєвої ситуації. Розвиваючи в учнів уміння співвідносити зміст та форму висловлювань з мовленнєвою ситуацією, ці завдання дисциплінують мислення, формують уміння вибрати найдоцільніший варіант мовного матеріалу співвідносно з конкретною мовленнєвою ситуацією.

Важливо також продумати тематику ситуативних завдань. Використання етнографічного матеріалу допоможе зорієнтуватися вчителю у виборі та створенні завдань з розвитку зв'язного мовлення. Крім вироблення вмінь побудови й аналізу тексту, такі завдання виховують у школярів патріотичні почуття, усвідомлення причетності до історії свого краю, відповідальності за збереження культурних традицій сім'ї, міста, села, певного регіону. Отже, використання краснавчого матеріалу на уроках української мови має навчальне й виховне значення. Особливо важливо це враховувати у процесі добору завдань для учнів середніх класів, коли формується свідоме ставлення до історії українського народу.

Проте ситуативні завдання не єдиний шлях застосування етнографічного матеріалу. Виконання вправ і завдань, пов'язаних з аналізом і переказом тексту, синтаксичним, морфологічним, фонетичним, словотворчим видами розбору буде ефективнішим за умови використання краєзнавчого матеріалу. Вдале поєднання традиційних та інноваційних методів сприятиме кращому засвоєнню навчального матеріалу, розширенню кругозору учнів, вихованню патріотичних почуттів. Наведемо приклади завдань з використанням етнографічного матеріалу.

Завдання 1. *На конкурс краєзнавчих робіт учитель вам запропонував підготувати цікаву розповідь. Прочитайте текст, визначте його тему, дайте йому назву. До виділених слів доберіть синоніми. Коротко запишіть легенду, переказ про походження назви вашого міста, села.*

...Легенда вістить: близько 884 року улюблений дружинник і дорадник князів Аскольда й Діра Житомир не захотів підкоритися войовничим русам, що їх привів у Київ князь Олег. Разом зі своїми воїнами лицар відійшов у древлянську землю, щоб загубитися серед лісів і незалежно зажити між вільного й нікому не підлеглого люду. Воїни подалися спершу по рівній місцевості і дісталися до скелястих узвищень біля теперішнього Коростишева. Але ці узвищення були невисокі, тож воїни остаточно спинили своїх коней біля чудової долини, яку створили дві ріки: Кам'янка і Тетерів. Усе тут було незвичайне: високі скелі і стрімкі кручі берегів, довкола повні дичини ліси і особлива краса краєвиду.

Наші предки вмiли вибирати місця для поселень, і те, що комонники Житомира обрали собі місцем опiлля саме цi горби, нiкого не здивує: повз такi мiсця байдуже не проходять. Отже, вiстить легенда, на високiй скелi над рiкою Кам'янкою лицар заснував поселення i назвав його власним iм'ям.

Валерій Шевчук

Додатково пояснити значення слів: дорадник, дружинник, узвищень, комонники.

Завдання 2. Уявіть ситуацію: ви познайомилися влітку з другом, який живе в іншому місті. Напишіть йому листа про своє місто чи село. Визначте вид мовлення у цій ситуації. Чи буде це діалогічне мовлення?

Завдання 3. Уявіть собі, що в неділю ваш клас іде до краєзнавчого музею. Вам потрібно: а) оголосити про екскурсію на виховній годині, б) сказати про неї своїм батькам. У якому випадку ви використаєте розмовний стиль, а в якому звернетесь до іншого стилю мовлення? Чим відрізняється висловлювання? Складіть обидва тексти.

Завдання 4. Ознайомтеся з текстом, у якому є діалектизми. Знайдіть їх. У якій місцевості вони вживаються? Наведіть приклади діалектизмів вашої місцевості. Розпитайте про ці слова у своїх родичів чи знайомих. Побудуйте розповідь з використанням діалектизмів. Запишіть цю розповідь літературною мовою.

Теплим весняним ранком Іван ішов у полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай радісно піднімався угору поміж воринням. По далеких горбах самотіли тихі гуцульські осередки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло золотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри... З подри, де сохнуть великі круглі буханці будзу, повіває на ватага вітер, але не можна прогнати зі стаї запаху вугля, сиру і овечої вовни.

З тв. М. Коцюбинського

Завдання 5. Уявіть, що ви екскурсивод музею і проводите екскурсію. Побудуйте розповідь, беручи за зразок наведений нижче текст. У якому

стилі він написаний? Які особливості цього стилю? Врахуйте їх при побудові вашої розповіді.

Новоград-Волинський літературний музей Лесі Українки

В період святкування 100-річчя від дня народження Лесі Українки в будиночку, де народилася поетеса, було відкрито літературно-меморіальний музей. В його експозиції – численні документи, репродукції, картини, фотографії тощо, які яскраво відбивають історичне тло життя сім'ї Косачів, окреслюють основні віхи в біографії і творчості поетеси.

...Вікна невеличкої наріжної світлиці дивляться на схили Случі. Старовинні речі для меблювання дібрано так, щоб відтворити типовий вигляд вітальні в дворянській оселі тих часів. Середину кімнати займає овальний стіл на фігурних різьблених ніжках з гарною фарфоровою лампою на ньому; стоять стільці з високими спинками, столик на ніжках з лосиних рогів; на стінах – дзеркало, забране в мереживну дерев'яну раму, годинник, картини, на яких зображено волинські пейзажі. В куточку – етажерка, на поличках якої стоять книги М.Гоголя, О.Пушкіна, Г.Успенського, Г.Ібсена, М.Некрасова, «Кобзар»; на верхній поличці ви бачите фотопортрет любимої Лесиної тітки – Олени Косач-Шимановської.

Ось фортепіано. Здається, що бринять останні акорди... У вітальні збиралися родина й гості, тут читали вголос літературні твори, співали, слухали музику, дискутували, тут урочисто відзначали Шевченкові роковини. На чільному місці – портрет Тараса. Поета високо шанували в сім'ї Косачів, і цю шану Леся пронесла крізь усе своє життя.

За матеріалами путівника по музею Лесі Українки

Завдання 6. *Напишіть твір на основі особистих вражень на тему «Екскурсія до Житомира (Бердичева, Овруча, Коростишева та под.)». Використайте у своєму творі розповідь та опис місцевості, врахуйте особливості стилю мовлення.*

Завдання 7. Прочитайте текст. А що вам відомо про українську вишивку? Чи бачили ви у когось (а можливо, у вас є вдома) вишиті рушники, сорочки, інші предмети побуту з візерунками, характерними для вашої місцевості? Розкажіть про це, описуючи предмети (якими кольорами вишито, що зображено, коли виконано роботу). Розповідь запишіть.

Українська вишивка

Історія народної вишивки на Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Дані археологічних розкопок та свідчення мандрівників і літописців доводять, що вишивання як вид мистецтва на Україні існує з незапам'ятних часів. Знайдені на Черкащині срібні бляшки з фігурками чоловіків, які датуються VI ст., при дослідженні показали ідентичність не лише одягу, а й вишивки українського народного костюма XVIII – XIX ст. Арабський мандрівник X ст. н.е. у своїх розповідях про русів зазначає, що вони носили вишитий одяг. На жаль, пам'ятки української вишивки збереглися лише за останні кілька століть, але й цього достатньо, щоб виявити, що елементи символіки орнаментів української вишивки співпадають з орнаментами, які прикрашали посуд давніх мешканців України доби неоліту, трипільської культури.

Вишиванням споконвіку займалися жінки, які з покоління в покоління передавали найтипівіші, найяскравіші зразки орнаменту, кольору, вишивальну техніку. Вишивки, передаючи характерні ознаки місцевості, різняться між собою орнаментом, технікою виконання та гамою барв.

Вишивкою оздоблювали рушники, фіранки, жіночий та чоловічий одяг. Особливої уваги надавали рушникам – старовинним оберегам дому, родини.

О.Ковальчук, «Українське народознавство»

Завдання 8. Прочитайте текст про походження святкування Щедрого вечора. А як його святкують у вашому селі, місті? Розкажіть про це, використавши щедрівки. Розповідь запишіть.

Щедрий вечір

Щедрий вечір – свято місячної і зоряної ночі, з якої зродився золотопроменевий світ. З давніх-давен орій-хлібороб вельми вшановує благодійство ночі, коли все оживає після денної спекоти і яка дає йому змоги відпочити та набратися сил.

Не злічити пісень-колядок та пісень-щедрівок, складених для величання Господа-Творця, та жодну з колядок удень майже не співають, а щедрівок – тим більше, бо щедрівками величають свято Щедрого вечора, місяця та зорі. Величаючи місяць і зорю, орій-прапрадід уводить нас у ще глибинніші таємниці життя, до первопочину світу на землі...

На Щедрий вечір, як тільки засяє в небі Зоря, господар запалює свічку і обкурює хату чарівним зіллям, очищаючи її від злих духів. Господиня ставить на стіл миску з пирогами. Пироги – то є хліб місяця, свята жертва йому, а тому своєю подобою нагадують серп місяця. Пироги з маком – це символ росту і плодовитості, яку так само має в собі місяць.

Свято Щедрого вечора – це свято віри і надії в те, щоб людям жилося заможніше, щоб жито, пшениця і всяка пашниця уродили краще, ніж торік, на славу Господу-Творцю, на славу світла Дажбожого, заради світлого майбутнього дійте та внуків могутнього Роду.

В.Войтович, «Сокіл-Род»

Завдання 9. *Ваша вулиця, школа носить чиєсь ім'я? А можливо, вам відомо щось про видатних людей, які народилися або жили у вашому місті чи селі? Підготуйте матеріал для газети під назвою «Його (її) ім'ям названо нашу...» або «Він (вона) народився у нашому місті». Попередньо вирішіть, якого стилю, з використанням яких типів мовлення ви будете створювати текст. Звершивши нарис, не зупиняйтесь на першому варіанті – попрацюйте над його вдосконаленням.*

Завдання 10. Вас колись цікавила історія вашого села, міста? Чи знаєте ви час заснування поселення? Напишіть декілька сторінок для краєзнавчого альбому «Наше місто (село)». Форму викладу матеріалу, стиль мовлення виберіть самі, вирішіть також, про що ви саме напишете. Із слів старших, довідників опишіть місцевість, людей, які тут проживали, скажіть, чим вони займалися і под. Попрацюйте над удосконаленням тексту, намагайтесь якнайкраще реалізувати свій задум, не вживайте «стандартних» виразів.

Завдання 11. Прочитайте речення з художнього твору нашого земляка Валерія Шевчука. Розкажіть, що вам відомо про його творчість. Виконайте розбір за будовою підкреслених слів.

Спокійно його розглядаю: двоповерховий, із бляшаним дахом і з кількома коминами на ньому, з вікнами, затуленими віконницями, з лівого й правого крила в нього дощаті прибудови: входи зі сходами на другий поверх у галереї, яка також покрита старою бляхою. Ті сходи ведуть на веранду, а вже з веранди – двері до квартир: по двоє дверей з одного і з другого боку... Часом мені здається, що причина цього наслання із мертвим домом та, що будинкам годиться жити довше за людей; він і справді пережив, очевидно, кілька людських поколінь, бо, судячи зі стилю, коли те будування можна назвати стилем, простояв на своєму місці років зі сто, але я нічого не знаю про людей, що жили в ньому раніше; нічого не відаю навіть, у який спосіб поселилися там люди, яких я у домі застав: чи прийшли в нього недавно, чи жили в ньому поколіннями; знаю лише одне: тільки одна родина поселилась у домі пізніше за мене, тобто від початку моєї пам'яті, а ще народився Олег Велет, а друге, що достеменно знаю: ніхто із них не залишився у цьому світі, крім мене, живий.

Валерій Шевчук, «Привид мертвого дому»

Завдання 12. Прочитайте текст про нашого славетного земляка Івана Огієнка. Перекажіть текст, продовживши розповідь про його життєвий і творчий шлях.

Серед непересічних особистостей, якими пишається наш край, - людина, що в новітній українській історії має два рівнозначних імені – Іван Огієнко – митрополит Іларіон. Бог обдарував його багатьма талантами. Та водночас послав і немало житейських випробувань, які він мужньо, гідно переборов, залишаючись вірним своєму покликанню й життєвому принципу – служити народові.

Народився Іван Іванович Огієнко 5 січня 1882 р. в містечку Брусиліві Радомишльського повіту Київської губернії (тепер районний центр на Житомирщині) в бідній, чесній з діда-прадіда селянській родині Івана та Єфросинії Огієнків. Сім'я вела невелике господарство, займалася кушнірством і дрібною торгівлею. Батько – військовий відставник (кантоніст) мав прізвисько Рудька, родом був з козаків з Полтавщини. Його предок козак Максим Огієнко – один з ватажків відомого в історії Кліщинського повстання (неподалік Лубен). Згодом Огієнки переселилися на Київщину. Прізвисько Рудька молодий поет Іван Огієнко узяв собі за псевдонім, підписуючи ним свої поезії в українській періодиці після 1905 р.

Іван був шостою дитиною в сім'ї, рано й сповна пізнав нужду, нестатки. Коли йому ледь виповнилося два роки, унаслідок нещасного випадку загинув батько: пізно восени під час лісозаготівлі його розтоптали запряжені в навантажену підводу злякані коні.

Мати, не маючи змоги прогодувати дітей, роздала їх по людях навчатися кушнірства, наймитувати. Аби якось прогодувати малого Івана, ходила на заробітки в місцеву економію. А згодом – на бурякові та хмелеві плантації.

Малий Івась ріс у нестатках. Але на вольній волі. У нужденному безпросвітті образ матері для сина лишається таким світлим, як її душа.

Розрадою для неї була пісня: «піднявши горде чоло», не раз співала мати «щасно та любовно».

За Ю.Багінською

Завдання 13. Прочитайте текст, написаний нашим відомим земляком. Що вам відомо про культуру Полісся? Запишіть розповідь. Виконайте фонетичний розбір виділених слів.

Полісся – чи не єдиний регіон у Європі, де найповніше збереглися дохристиянські, а то й раніші, елементи як матеріальної, так і духовної культури (якоюсь мірою з поліщуками можуть конкурувати етнічні групи горян – бойки, лемки та гуцули).Одначе є незаперечним той факт (і це підтвердив один із англійських дослідників), що всі гілки слов'янства відгалузились од українців-поліщуків.

На доказ цього наведу лише кілька фактів. До наших днів зберігся на Рівненщині дохристиянський обряд «Водіння куста» - достоту унікальна обрядодія вшанування сельчан під час Зелених свят, що стала прообразом колядницьких ватаг на різдвяно-новорічних празниках, якими широко користувалися до княжої доби, збережене в побуті лісове бортництво, себто догляд за бджолами в природних лісових дуплах, про що засвідчує перший звід писемних законів «Руська Правда», яку впорядкував ще Ярослав Мудрий, та чимало інших дійств.

Василь Скуратівський

Завдання 14. Прочитайте текст, у якому говориться про відомого перекладача – нашого земляка. Що вам відомо про його творчість. Перекажіть текст близько до тексту, продовжте розповідь про Бориса Тена.

Входженню Бориса Тена в літературний процес сприяв М.Рильський, котрий вів переговори з керівниками Спілки письменників про замовлення йому перекладів Гомера.

Спочатку письменник узявся перекладати «Одіссею», хоча з огляду на сюжетну послідовність слід було в почати з «Іліади». Та Борис Тен, як і більшість його попередників, вважав, що «Одіссея» ближча до сучасного читача за історичними реаліями й психологією мислення, відтак вона має першою з'явитися на світ. Митець поставив перед собою завдання відтворити оригінал найдостеменніше, дбаючи водночас, щоб текст був приступний сучасникам і щоб зберегти його стильові й художні особливості та дух епохи. Над цією поемою письменник працював 16 років.

Багато часу забирало порівняння власних варіантів з перекладами російською, чеською, французькою, англійською, польською, хорватською, німецькою, італійською та іспанською мовами. Ретельно вивчав також митець і багатший досвід вітчизняних попередників – перекладачів Гомера – О.Навроцького, С.Руданського, П.Ніщинського, П.Куліша, О.Потебні, І.Франка, Лемі Українки, В.Самійленка, А.Білецького, Ф.Самоненка, М.Аркаса.

Це була справді титанічна праця, що ускладнювалася необхідністю передати гекзаметр, мало характерний українському віршуванню, а також проблемою перекладу гомерівських прикрашальних епітетів. Нарешті в 1963 р. переклад «Одіссеї» було завершено. Працю Бориса Тена широко вшановували в Україні та за її межами.

О.Куцевол

Завдання 15. Прочитайте уривки віршів відомого поета - нашого земляка. Знайдіть у текстах звертання. Чим вони виражені? Зробіть синтаксичний розбір виділених речень.

Пісне, я з тобою зрісся –
Там Карпати, і Полісся,
І минуле, і сучасне,
І щасливе, і нещасне...
Пісне – подруго осіння,

Ти для мене, як спасіння,
Щоб звучать сьогодні й потім
На твоїй сріблястій ноті.

В.Крищенко, «Пісня»

Ми забуваємо героїв,
Та пам'ятаємо заброд,
Та ще і тішимося собою...
То що ж ми, браття, за народ?

«Про нашу пам'ять»

Благословенна будь, українська хато,

Що гріє наші душі, нашу плоть.

Ні, вже ніхто не зможе відібрати
Те, що нам дав, навіки дав Господь.

В. Крищенко, «Благословенна будь»

Помолімося, браття, помолімося, сестри,
За любов до пісні й батьківського слова.
Ой, до слави треба нашій долі нести
Калинову гілку й гілочку тернову.
Помолімося, браття, помолімося, сестри –
Краю мій коханий, все ти чуєш, бачиш.
На земних просторах і шляхах небесних
Серце гріє пісня вірної козачки.

В.Крищенко, «Моління за козачку»

Хай, друзі, вас обходять злі негоди,

А проростають зерна доброти.

Пані і панове,
Дайте мовить слово,
За любов і дружбу
Дякую вам дуже.
Пані і панове,

Хай не тихнуть знову
Побажання щирі –
Жить в добрі та мирі.

В.Крищенко, «Пані і панове»

Крокуй, Україно, крокуй уперед,
Ніхто зупинити не зможе,
Назад не поверне вже злості багнет
І недругів слово вороже.
Крокуй, Україно, відмівши старе,
Хай нам аплодують держави.
Крокуй, Україно, крокуй уперед
До власної величі й слави.

В.Крищенко, «Крокуй, Україно, вперед»

Приклади таких завдань можна продовжити. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках української мови допоможе вчителю урізноманітнити тематику робіт, зацікавити учнів історією рідної школи, вулиці, міста, села, регіону. Все це сприяє вихованню культурної особистості, що повинна бути обізнаною з історією свого народу.

Література

1. Білоусенко П., Явір В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови: Посібник для вчителя. – К., 1992
2. Донченко Т. Мотиваційне забезпечення навчальної діяльності на уроках мови // Дивослово. – 2001. - №7.
3. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. – К., 1984.